

KONTROVERZE RASIZMA

Poslednjih desetak godina problem rasizma, etnocentrizma i nacionalizma koji se, u najsvedenijem obliku, vezuje za problem netolerancije prema drugom i drugo-jačijem postaje opsesivna tema u intelektualnim krugovima, medijima i organizacijama čiji je cilj borba za ljudska prava i definisanje prostora za što slobodnije ispoljavanje ljudske ličnosti u okvirima određenih društava. Ideja o ljudskim pravima koliko god plemenita i zasnovana na najčistijim humanističkim idealima i modelu pluralnog, multikulturnog demokratskog društva, upletena u realnost socio-ekonomskih kretanja i političkih interesa, postaje ne samo kontroverzna već i pokriće za voluntarizme raznih centara moći i subjektivne procene. Ona se raubuje i kad treba i kad ne treba, njome se manipuliše, ona je pokriće za agresiju i nametanje interesa. Aktuelni momenat istorije doveo je u pitanje sve vrednosti, čak i onu vezanu za pitanje ljudskih prava koja se nametnula kao osnovna u oblikovanju postmodernog sveta. Tako se u prvi plan istakao problem: kako obezbediti pravo svakog pojedinca, gde god da se nalazi i gde god da živi, na humanu egzistenciju, a istovremeno zaštititi interese kolektivnih entiteta, svejedno da li se radi o društvenim grupama, državama, nacijama ili rasama? Kako globalizaciju sveta prema principima dominirajuće bele rase, njene kulture i njenog ekonomsko-političkog ustrojstva uskladiti sa pravom na sopstveni partikularni razvoj? Kako obezbediti slobodu različitosti a očuvati homogenost i koheziju ne samo pojedinačnih društava nego sveta u celini.

Rasizam je postao problem *par excellence* ljudskih prava i to na dva osnovna nivoa koje uslovno nazivamo *globalnim* i *partikularnim*. Globalni nivo pitanje rasizma postavlja u vezi s dominirajućom ulogom bele rase u poslednja četiri veka koja je dovela do koloni-

jalizma, kulturnog i političkog imperijalizma i pretvaranja kapitalizma u svetski proces. Partikularni nivo postavlja pitanja opštenja među rasama u okvirima određenih društava ili država koje su takođe u poslednja četiri veka postali, iz mnoštva razloga, prevashodno ekonomskih i političkih, otvoreni za mešanje rasa i naroda, i time se suočili s ogromnim brojem problema u svim aspektima društvenog života.

Problem rasizma postavlja se istovremeno kao *istorijski* i kao *teorijski*, s obzirom da je istorijsko pomeranje rasa uslovljeno dinamičnim društvenim i ekonomskim promenama pratila i razvijena naučna i ideološka razrada. Iskustva Drugog svetskog rata posebno su podstakla razmišljanja o rasizmu, a stvaranje multikulturnih i multirasnih društava današnjice samo produžuju interesovanje i upitanost. Osnovna dva pitanja koja se postavljaju jesu: 1. da li je rasizam posledica socijalnih dinamizama koji uključuju najširu lepezu uzroka (ekonomskih, političkih, kulturnih), ili je on nužno poduprt ideološkim opredeljenjem ili teorijskim pretpostavkama, to jest "naučnim dokazom", da bi se kao takav prepoznao? 2. da li je rasizam pojava inherentna ljudskom biću i društvu uopšte, deo antropološke matrice čovečanstva, ili je on, pre svega, fenomen modernog doba.

Postoji veliki broj dokaza da su sve ljudske grupe od najužih do najširih sklone samoidealizaciji i osporavanju drugog. Na tim osnovama se, između ostalog, gradi neophodni identitet i samoidentifikacija grupe. To potvrđuje i čitava istorija čovečanstva koja je, od najranijih vremena, pokazivala animozitet prema drugom i različitom. Od toga da već tribalna zajednica poznaje "ruženje" susednog plemena (ljudi-neljudi), preko grčkog podcenjivanja varvara, preko judejske ideje izabranog naroda, do hrišćanske netolerancije, modernog kolonijalizma i "humanitarnog bombardovanja" inferiornih nacija u ime ljudskih prava proteže se ista nit. To govori u prilog mišljenju da čovek mrzi drugog i različitog i da je to neispravljiva osobenost naše vrste. Takav antropološki pesimizam ne hoteći opravdava rasizam.

Drugo mišljenje kojem je sklona moderna nauka i antirasistička ideologija nalazi dokaze da su drevna, antička i feudalna društva kao "holistička" "strukturna" "tradicionalna", zahvaljujući tačno propisanim, relativno statičkim ulogama društvenih stratuma i grupa održavala u redu rasne animozitete prema utvrđenim i naslednim međusobnim odnosima. Određene društvene grupe odeljene ili podređene na osnovu rasnog principa zadržavale su tačno uspostavljen status i ulogu u okviru socijalne, ekonomske, kul-

tume celine. Čvrsta hijerarhizacija i diferencijacija tradicionalnih društava obezbeđivala je neku vrstu sigurnosti podređenim grupama ili rasama koje su time bile inkorporirane u opšteprihvaćenu celinu. Imperijalne celine i kraljevstva prirodno su nametale mešanje rasa i naroda ne postavljajući pitanje rasnog ili etničkog porekla s obzirom da se identitet zajednice gradio na lojalnosti prema vladaru, a ne na osnovu rasnog, to jest etničkog porekla njenih članova. Tek moderna nacionalna država zaoštrava pitanje rasnog porekla i u tom smislu antropološki pesimizam ustupa mesto mnogo razgranatijoj skali socijalnih i drugih objašnjenja uzroka bujanja rasizma. Zato se smatra da rasizam u pravom smislu reči nastaje s modernim vremenom i vezan je, ne samo za mnogo intenzivnije mešanje rasa do koga su doveli osvajanja novog sveta i potrebe kapitalizma u usponu, već i za samu ideologiju moderniteta.

Ukoliko je modernizam vezan za isticanje razuma i naučnog mišljenja, te principa individualnosti kao progresivnih kategorija ili vrhunca dosadašnjeg razvoja čovečanstva, onda je on istovremeno preskriptivan, jer želi vlastita dostignuća da postulira kao opštevažeću, univerzalnu vrednost. Odatle i pravo da se ono što ne pripada racionalnom i individualističkom idealu društva tumači kao niže i opasno. Istovremeno, modernizam uključuje i jednu drugu nit, a to je isticanje subjektivnih vrednosti kolektiviteta, pre svega nacije, etnije pa i rase. Prepoznavanje razlika među različitim rasama i kulturama, izučavanje, objašnjavanje i priznavanje tih razlika dovodi do toga da se jaz koji ih deli smatra nepremostivim, tako da se odriče mogućnost komunikacije, razumevanja među specifičnostima. Oba ova aspekta modernizma, *univerzalistički* i *relativistički*, paradoksalno vode rasizmu.

Moderno pozivanje na nauku u 18. i 19. veku ima imperativ da znanje očisti od predrasuda ranije epohe tragajući za dokazima zasnovanim na racionalnoj argumentaciji. Ti rani naučni pokušaji dokazuju biološku različitost među rasama dovodeći do stvaranja doktrinarnih ideologija o superiornosti bele rase. Nauka koja je težila da svojim preciznim i objektivnim metodom analize zameni idealističko i iskrivljeno religijsko, mitsko mišljenje zasnovano na mistifikacijama i praznovericama, ustanovila je biološke istine o rasama koje su bile opasnije i ubitačnije od bilo koje mistifikacije. Biološki determinizam koji ustanovljava prirodnu različitost rasa, može da opravda svaku stvar pozivajući se na naučnu proverljivost, i jednom kada ustanovi svoje klasifikacije može bezočno da ih koristi. Paradoks koji iz ovog proizlazi leži u činjenici da je upravo iz one oblasti duha i onog pravca mišljenja koje je trebalo da otkriva čistu i predrasudama i

navikama nepomućenu istinu, iznedrilo najdrastičniji oblik rasizma, to jest ideologije koje su ga, upravo zbog verodostojnosti naučnog dokaza, najžešće podupirale. Od kada je nastala, nauka je bila opterećena prosvetiteljskim uverenjem da je modernitet kruna razvoja čovečanstva a time i njen nosilac, beli čovek, nalazeći metodološku potporu u evolucionizmu i organicizmu na kome se zasnivio i evropski etnocentrizam. Imajući to u vidu, C. Todorov upozorava: "Nauka bez vrednosnog suda je suštinski opasna."

Drugi vid rasizma nastao krajem 19. i u 20. veku pomera se od biologizma kao svoje naučne potpore i oslanja se na etnološko i sociološko izučavanje različitih kultura koje je moderno doba otkrilo širom zemljine kugle. Sociologizam i psihologizam, umesto biologizma otvaraju nove puteve ka rasizmu. Upoznavanje novih, egzotičnih društava dovelo je do saznanja o postojanju kulturnih obrazaca različitih od kulture bele rase. To je bilo otkriće drugačijeg ali ne i ravnopravnog. Tako se nove kulture sa strašću izučavaju ali samo da bi se dokazalo da na civilizacijskoj lestvici razvoja, prema modelu koji nudi kultura bele rase, one stoje na nižem stupnju razvoja. Ne sme se, međutim, zaboraviti da naučnom dokazu o superiornosti bele rase prethodi ideja o superiornosti hrišćanske vere koja je od početka svog nastanka bila negatorski nastrojena prema drugim religijama, netolerantna i sklona osporavanju i poništavanju svega što je prethodilo i bilo drugačije. Uverenje o apsolutnoj superiornosti hrišćanstva kao bespogovornog vrhunca mogućeg duhovnog razvoja čovečanstva, duboko ukorenjena u svest belog čoveka, prethodi vremenski ali i strukturalno ideji o primatu njegove civilizacije. Ova ideja pretočena u filozofsku misao prosvetiteljstva i hegelijanstva, fundamentalno je inspirisala mladu nauku koja je, uprkos želji da bude negacija religijskog viđenja sveta, nasledila ideološki postulat hrišćanstva i inkorporirala ga u vlastiti univerzalizam i verovanje o progresu.

Rasizam pokreće neopravdano nastojanje da se vrednosti grupe kojoj pripadamo izdignu na nivo univerzalnih vrednosti, a da se to ničim ne može dokazati. On je naraskidivo vezan za etnocentrizam i nacionalizam, pokreće ih jedno te isto nastojanje. To je specifičan oblik univerzalizma koji polazi od pretpostavke o opštečovečanskom jedinstvu i postojanju antropološke osnovice zajedničke svim ljudima. Međutim, ona se definiše prema onome što smo mi, mi i naša kultura uzor smo za sve druge ljude, kulture i rase. Ovaj misaoni manevar, kako kaže Todorov, predstavlja "karikaturu univerzalizma", jer se njime opšte, kao osnovna vrednost, definiše na osnovu posebnog, koje je, u principu, manje vrednosti.

Slično, relativizam koji osporava postojanje opšteljudskog fenomena i priznaje različitosti, opet svoje sopstveno postulira kao najbolje i vrednost prema kojem se drugo i drugačije vrednuje. Paradoks relativizma koji nastaje, između ostalog, kao reakcija na homogenizirajući univerzalizam koji ceo svet zamišlja prema slici zapadne civilizacije (Kondorse, Sen Simon, Kont) jeste u tome što on polazi od krajnje pozitivnog stava da svaka kultura mora da ima svoj suvereni identitet. Ali, on vodi u drugu krajnost osporavajući mogućnost svake komunikacije među različitim identitetima. Odatle proizlazi stav da je bolje druge rase i kulture ostaviti po strani, izbaciti ih iz svoje zemlje da oni ne bi izgubili vlastitu samosvojnost ili da nas ne bi preplavili svojim nazorima i običajima (Stros). Dakle, kad su namere najčistije mogu dovesti do tako zaoštrenog paradoksa da se pretvaraju u svoju suprotnost. U želji da se zaštiti samobitnost i identitet partikularnog, manjinskih grupa i drugih rasa, moguće ih je odbaciti i tretirati kao suvišne. Zato je ustanovljavanje razlike između rasa i nacije, religije i običaja često vodilo porobljavanju isto koliko i homogenizirajući univerzalizam.

U ove zamke, univerzalističku i relativističku, upada podjednako i rasizam i antirasizam.

Rasizam ima ogroman dijapazon ispoljavanja: od eksterminacije, preko segregacije i getoizacije, do *diferencijacije* koja podrazumeva neprekidnu svest o postojanju razlika i nevoljnosti da se one upoznaju ili prevaziđu. Ovaj drugi vid rasizma koji se naziva *skrivenim*, zasniva se na stereotipima i predrasudama o drugim rasama. Karakterističan je za ona društva u kojima postoji organizovani napor za suzbijanje otvorenog, agresivnog rasizma i opstaje kao žilavi element kolektivne svesti. Skriveni rasizam insistira na postojanju *razlika* umesto na *nejednakosti*. Fašizam, aparthejd i rasna segregacija u SAD, nadamo se, predstavljaju prevaziđene oblike drastičnog ispoljavanja rasizma. Skriveni rasizam, međutim, ostaje živ i aktivan i naročito se prenosi na teren Evrope koja je zbog priliva radnika i azilanata poslednjih decenija suočena s različitim vidovima njegovog ispoljavanja.

Nemoguće je ne staviti rasizam u fokus razmišljanja o imperijalizmu zapadnog društva u poslednjih nekoliko vekova. Danas nam se nužno nameće to pitanje u vezi s agresijom na Jugoslaviju nesrećnog proleća 99. Nije li bombardovanje celog naroda, lišenog mogućnosti da se brani, zasnovano na dubokom rasnom kompleksu superiornosti "najbolje" i "najmoćnije civilizacije" današnjice koja je, uostalom, i iznedrila najdrastičnije rasističke ideje i oblike ponašanja. Iskušavanja "granica

do kojih Srbi mogu da pate i trpe” koje je u jednom momentu proklamovano kao cilj jedne od poslednjih faza “humanitarne kampanje vazдушnih napada” krije u sebi rasizam koji svakako nije uzok, ali predstavlja nesvesni alibi za zločin protiv čovečnosti. Ruso u *Društvenom ugovoru* kaže da opravdavanje nekog nepravednog čina “zakonima istorije” nije manje uvredljivo od njegovog opravdavanja “zakonima” rasne nadmoćnosti.

U ovome se vidi da je problem s rasizmom, ali i s antirasizmom kao manje ili više organizovanom obliku borbe protiv netolerancije i diferencijacije, jeste u tome što oni mogu uvek biti zamenjeni ili pokriveni nekim drugim pojmom ili društvenom činjenicom. To, konkretno, znači da socijalno potiskivanje određenih manjinskih grupa ne mora nužno biti rasno, već klasno pitanje i da brisanje partikularizama kultura i nacija na svetskom planu ne mora biti pitanje nametanja vrednosti superiorne bele rase i kulture, već posledica ekonomskih interesa i političkog imperijalizma. U istom smislu, često se postavlja pitanje dokle je stvarno delotvoran antirasizam, koji u želji da potisne različite rasističke stavove i ponašanja, upada u zamku jednostranosti, a često i u hipokriziju. Drugim rečima, u želji da se zaštite manjinska prava i prava drugih rasnih ili etničkih grupa, moguće je da se kriterijum o jednakosti prava za sve zamagljuje, time što se antisocijalno ili kriminalno ponašanje manjinskih grupa ne procenjuje istim aršinom, kao slično ponašanje većinske grupe, da se ne bi skrenulo ka rasizmu. Ovaj problem je naročito akutan u SAD koje, posle otvorenog i institucionalizovanog rasizma, danas svesno uče da žive u jednakosti rasa, postaju prostor gde se ispoljava nova spirala rasizma u kojoj se, sada, belci osećaju ugroženi.

Ne treba zaboraviti da pri tačnom prepoznavanju rasizma-antirasizma uvek mogu biti uključene političke manipulacije i ideološke malverzacije, tako da pitanje rasizma u modernom okruženju postaje akutan ali maksimalno evazivan problem. Skriveni rasizam sklon je mimikriji. Imajući to u vidu, časopis *Kultura* se odlučio da malo prostora, koliko to dozvoljavaju finansijski uslovi, posveti ovom izuzetno važnom problemu današnjice, otvarajući samo nekoliko pitanja vezanih za rasizam od čijih pravaca razvoja umnogome i zavisi budućnost modernih društava i čovečanstva u celini.

Izbor tekstova za temu broja o *Rasizmu* napravljen je na osnovu radova prezentovanih na kolokvijumu “Tri dana o rasizmu” i objavljenih u knjizi *RACISME ET MODERNITE*, sous la direction de Michel Wieviorka, Editions la Decouverte, Paris, 1993. Izbor napravila Jelena Đorđević.
